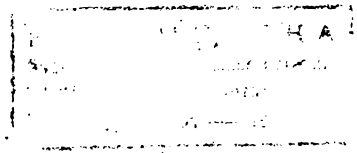

ИСТОРИСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИСКОГ ДРУШТВА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
Књига VII, свеска 1—3. Ц Е Т И Њ Е Јакуар—март 1951

Његошева „Биљарда“

У »Зетском гласнику« од 7 априла 1934 г. објавио је Душан Вуксан чланак »Биљарда владике Рада«. 1941 г. он је тај свој чланак унеколико прерадио и саопштио у »Записима«, књ. XIV, стр. 12—17.

1948 г. штампао је Ристо Ј. Драгићевић у »Историским записима«, књ. I, св. 3—4, стр. 113—138, опширан чланак о »Биљарди«.¹⁾

Потстакнути радовима Вуксановим и Драгићевићевим и ми смо у посљедње вријеме настојали да прикупимо што више података о »Биљарди« па ћемо их овдје сад изложити.

Прво питање које се овдје намеће је вријеме подизања »Биљарде«.

Капетан Фридрих Орешковић, који је неколико година живио у Котору као члан Комисије за разграничење између Црне Горе и Аустрије и који је био добро обавијештен о свим стварима које су се дешавале у нашој земљи, подноси 20 септембра 1837 г. један опширан извјештај своме гувернеру Венцелу Фетеру фон Либиенбергу. Он ту саопштава, између осталог, и ово: »На Цетињу ће се градити властита кућа за сенат, и руски потпуковник је већ нацртао план за њу; (сваки) сенатор ће добити двије простране собе, једну одају и кухињу«. (»Für den Senat wird ein eigenes Haus in Cetigne gebaut und der russische Oberstlieutenant hat bereits einen Plan darüber entworfen; ein Senator bekommt 2 geräumige Zimmer 1 Kammer und 1 Küche«. (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију, 33 (b. II^a. Geheime Akten. 1837) »ad 67/R. 27/9«).

20 новембра 1837 г. јавља Фридрих Орешковић Вуку Караџићу да ће се »на прољеће«, на »Цетињском Пољу«, градити »кућа за сенаторе и једна за школу« и да се »сад већ камење за то приправља« (Вукова »Преписка«, књ. VII, стр. 480).

Ристо Драгићевић је пронашао једно писмо у Архиву на Цетињу које се односи на набављање материјала за подизање »зданија« у Вла-

¹⁾ Упоредити и Драгићевићев рад »Чланак о Његошу«, Цетиње, 1949, стр. 108—148. Драгићевић је овдје објавио и велику литературу о »Биљарди«.

дичиној резиденцији. То је Владичино писмо од 18/30 јануара 1838 г. које је упућено руском конзулу у Дубровнику Јеремију Гагићу. У њему се Владика жали Гагићу што није примио «руску помоћ за друго четворомјесечје 1837 године» и додаје да «се нешто потрошило и за материјал који се набављао за зданија, која је уједно с Г-н Подполковником нашао за необходимо нужно постројити» (Историски записи, Цетиње, књ. I, св. 3—4, стр. 119).

21 маја 1838 г. обавјештава Габријел Ивачић Губернијално претсједништво у Задру да је један слуга Владике Црне Горе прошао из Дубровника преко Котора за Цетиње са сумом од 10.500 форинти и да је тај новац одређен за подизање зграде за црногорски Сенат и сенаторе и за основну школу. На крају тог свог писма Ивачић додаје да је Владика намјеравао да ове грађевине заврши у току ове године, али да вјероватно неће успјети, јер нема довољно мајстора и новца за те веома замашне послове. (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 222 (б. XII^а. к. — Central Acten, 1838) »пр. 26 мај 1838. 100/ц. р.«.

Ботаничар д-р Бартоломео Биазолето био је на Цетињу у пратњи краља Саксонске Фридриха Аугуста 31 маја и 1 јуна 1838 г. Он је описао свој пут у Црну Гору у свом дјелу »Relazione del viaggio fatto nella primavera dell' anno 1838 dalla Maestà del Re Federico Augusto di Sassonia nell' Istria, Dalmazia e Montenegro«. Он каже у том спису: »Црногорци су, усталом, увидјели да стара зграда њиховог Сената не одговара више данашњем времену, тим прије што садашњи Владика веома много настоји да просвијети своју управу; стога су они одлучили да нова зграда буде пространија, удобнија и пристојнија. — Ову зграду они подижу сасвим близу старе зграде и већ су сада на њој радови доста поодмакли; кад буде готова, доприносиће сигурно много сјају и украсу Цетиња« (»... — Questa la erigono del tutto presso il vecchio edificio e trovasi oramai molto avanzata...«) (стр. 99).

Претор из Опузена извјештава 10 јула 1838 г. окружног капетана у Сплиту да Црногорци и надаље узнемиравају Турке у Грахову и Невесињу и да Владика с великом ужурбаношћу гради једну велику палату и једно утврђење (»Si vuole ch' il Vladica di Montenegro con tutta sollecitudine faccia costruire un grande Palazzo ed un Fortino«). (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 222 (б. XII^а. — Central Acten, 1838) »пр. 12/7. 1838«.

У мају мјесецу 1838 г. дошао је први пут у Црну Гору руски рударски инжињер Јегор Петровић Ковалевски. Он се тада задржао код нас мање од четири мјесеца. 1841 г. он је издао у Петрограду свој спис „Четири мјесца въ Черногоріи“²⁾ У том његовом дјелу. срећемо ову реченицу о подизању »Биљарде«:

²⁾ Ристо Ј. Драгићевић, Чланци о Његошу, 1949, стр. 133.

„Сенатъ нынѣ перенесенъ въ прекрасное здание, воздвигнутое нынѣшнимъ Владыкою, на удивленіе всей Черногоріи“. (Черногорія, и славянскія земли, С. — Петербургъ, 1872, стр. 13).

1838 г. Ковалевски је боравио у Црној Гори до 17 септембра. Према томе излазило би да је »Биљарда« до тада била сазидана и да је сенат био пренесен у њу.

Да је заиста »Биљарда« била сазидана у току 1838 г. то се види и из неких докумената из Државног архива у Задру.

Почетком децембра мјесеца 1838 г. био је у Суторини сопраинтендант Фрањо Болис. Он је тамо надгледао радове на изградњи путева. Узгред је он том приликом скупио неколико података о Његошу и о политичким приликама у Црној Гори и њеним сусједним покрајинама. Дошао је и до драгоцјених појединости о подизању »Биљарде«. Један турски поданик који је више од три мјесеца радио као ѕидар на »Биљарди« саопштио је Болису, тамо негдје почетком децембра 1838 г., да је нова касарна³⁾ на Цетињу готова, да ће се на прољеће подићи на Цетињу још једна слична овој и да су те обадвије касарне једнаке оној у Котору која је дугачка 90 лаката (*»In questo momento vengo dal Montenero, e Grakovo — a Cettigne come mistro muratore ho travagliato più di tre mesi alla nuova Caserma, che già quella è compi(u)ta, a nella primavera se ne farà un' altra eguale, che sono poi copiate, ed identiche di quella di Cattaro di 90 Braccia l'una«*). Те вијести је доставио Болис 3 децембра 1838 г. барону Фердинанду Шалеру, окружном поглавару дубровачком. (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 222 (б. XII^a. Central Acten. 1838) »пр. 11/12. 1838. 1064/прес.«).

5 децембра 1838 г. Шалер је о том обавијестио Губернијално претсједништво у Задру (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 222 (б. XII^a. Central Acten. 1838) »пр. 12 X-бер. 1838. 299/ц.п.«).

Сад се намеће питање кад се Његош преселио из Манастира у »Биљарду«. То се дознаје из опширног извјештаја од 5 октобра 1838 г. ондашњег окружног которског комесара прве класе Габријела Ивачића Губернијалном претсједништву у Задру. Ту Ивачић износи ово: у току недјеље прије 5 октобра породила се свађа између Његоша, сенатора и других црногорских поглавица. Сенатори су захтијевали да се поново успостави гувернадурство у Црној Гори и да се именује гувернадуром Ђорђије Петровић, али се Његош отворено томе одупро. Од тога момента Његош је постао много зловољан, није хтио да учествује у дискусијама о појединим стварима, повукао се из друштва с којим је обичавао да проводи вријеме, навео је реформу у своме начину живота и у својој приватној економији. напустио је Манастир и прешао на становање у неко-

³⁾ Овдје се мисли на »Биљарду«.

лико соба новосаграђене зграде које нијесу биле сасвим уређене, одредио је за примање страчака два сата ујутро, а два послје ручка, отпустио је све своје слуге сем двојице које је задржао за своју приватну службу, ручавао је сасвим сам, онима који су прије јели с њиме исплаћивао је храну у новцу, Ђорђију Петровићу и свом секретару Димитрију Милаковићу давао је дневно по један фиорин, калуђерима у Манастиру по 20 карантана, а својим слугама по 10 карантана. Димитрије Милаковић и Ђорђије Петровић наставили су да и даље бораве у Манастиру, али су они имали одвојену и послугу и кухињу, калуђерима и њиховом старјешини била је заједничка кухиња. По рачуну Ивачићевом Његош је на тај начин уштеђивао мјесечно око 120 форинти. Најугледнијим људима у Црној Гори није се допала ова Његошева реформа, јер су они до тада сматрали Манастир не само као мјесто за договор него и као уточиште свим онима који нијесу имали на Цетињу стана, ни издржавања. Причало се да је Француз Антид Жом наговорио Његоша да заведе ове реформе на своме двору. (Задар. Државни архив, - Списи Намјесништва за Далмацију 222 (б. XII^a. Central Acten. 1838) »пр. 10. 8-бре. 1838. 237/ц. п. с.).

У току 1838 г. већ су и страни гости отсиједали у »Биљарди«.

Подносећи 9 новембра⁴⁾ 1838 г. један опширан извјештај о преговорима између Турака и Црногораца око Грахова Губернијалном претсједништву у Задру, Габријел Ивачић додаје да »је недавно стигао на Цетиње« изасланик мостарског везира с једним послаником из Босне и да су они по доласку на Цетиње били смјештени у четири собе нове зграде која је »недавно саграђена« (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 222 (б. XII^a. Central Acten. 1838) »пр. 14 новембра 1838. 273/ц. п. с.).

Иако се Његош већ 1838 г. био настанио у »Биљарди« и у њој примао на спавање странце, ипак се може с поузданошћу тврдити да је »Биљарда« тек концем марта 1839 г. била сасвим готова. То се јасно види из извјештаја Фридриха Орешковића од 1 априла 1839 г. далматинском гувернеру Венцелу Фегеру фон Лиленбергу из кога овдје саопштавамо један исјечак:

»Док се Владика претвара да је одан и услужан Аустрији, дотле је његов циљ да нас само задржава; и као што се досад титрао Комисијом за уређивање границе, нада се можда да ће сад моћи то исто да ради и с највећим дворским надлештвима.

Два Турчина која је босански везир био послао прије неколико мјесеци на Цетиње да би преговарали ради заузимања Грахова, Владика је обдарио, сем са нешто оружја, и са 90 дуката у злату; и ови поклони су дали прави повод везиру те је он тада, са своје стране,

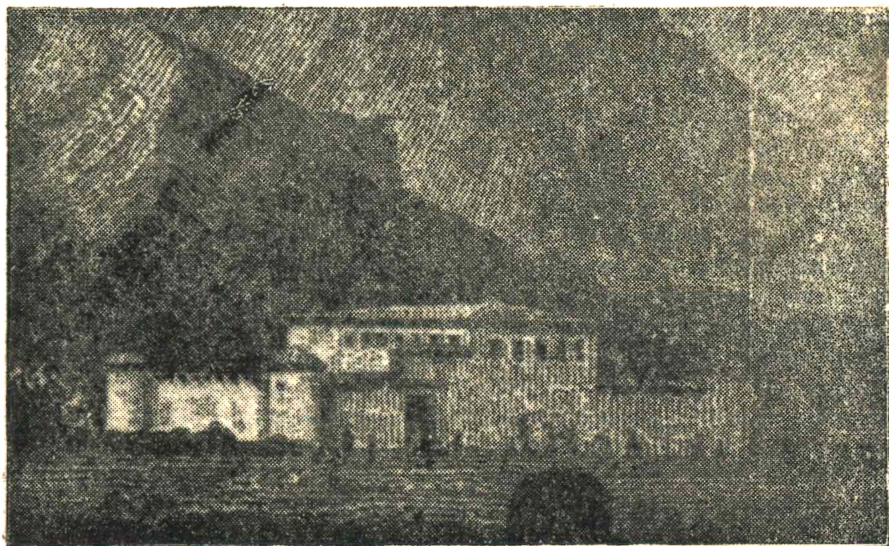
⁴⁾ Све датуме наводимо по новом календару.

послао Владици као уздарје једног оседланог коња, као што је то већ било приказано у мјесецу јануару.

Уопште, Владика даје богате поклоне свакоме Турчину који ма из било ког разлога долази на Цетиње.

Све је ово додуше прорачунато и дешава се намјерно да би Турци и турска раја имали добро мишљење о његовој моћи и његовом богатству, а то му, код ових сурових народа, у ствари лако полази за руком. Шта више, и најједноставније ствари искоришћују се за то, тако се један прије краткога времена из Трста поручени и на Цетињу смјештени билијар показује свакоме, па и најобичнијем турском поданику и даје повод оним полудивљацима за свакојаке приче.

»Сем велике нове зграде за сенаторе, која је већ сасвим готова и и у чијем једном дијелу сада Владика станује, треба да буде направљено из основа ново пребивалиште са 18 соба, сасвим одвојено за Владика, и за њ треба да буде поручен намјештај из Трста«. (Задар, Државни архив 33 (б. II^а. к. Geheime Akten. 1839) »пр. 15. 4. 1839. Рп. Н. 75«).

Његошева »Биљарда« из око 1840 год.

Пошто је Његош сазидао »Биљарду«, носио се мишљу да подигне на Цетињу још једну зграду »са 18 соба« у којој би он сам живио. Сигурно је морао због недостатка новаца да одустане од те намјере.

*

Важно је сад свдје саопштити главне описе »Биљарде« страних путописаца који су били Његошеви гости на Цетињу.

Сваки и најмањи детаљ о спољашњости и о унутрашњости »Биљарде« добро ће доћи приликом рестаурације »Биљарде«. Моћи ће се на лицу мјеста контролисати поједини подаци о »Биљарди« које су нам странци забиљежили и искористити за план »Биљарде«. Само на тај начин ће бити загарантована тачна рестаурација овога важног објекта из Његошева доба.

Ристо Драгићевић је трагао годинама за појединим путописима на страним језицима из времена Његошева, али никако на Цетињу није могао до њих доћи. Пишући свој чланак »Његошева Биљарда«, он је имао у рукама »од свих сувремених описа Његошевог Цетиња« само оригинално дјело руског инжињера Јегора Коваљевског, а из свих других дјела имао је само дјелимичне изводе или преводе појединих одломака.

Захваљујући Свеучилишној књижници у Загребу, Библиотеци Државног архива у Задру, Научној библиотеци у Задру, Градској библиотеци у Сплиту, Библиотеци Археолошког музеја у Задру и Библиотеци Археолошког музеја у Сплиту дошли смо до најглавнијих дјела на страним језицима у којима је ријеч о Биљарди и Његошеву стану.

Први који је мало детаљније описао »Биљарду«, у колико смо могли сазнати, био је Хајнрих Штиглиц. Штиглиц је издао у Штутгарту и Тибингену 1841 г. своје дјело »Ein Besuch auf Montenegro« (»Посјета Црној Гори«). Предговор томе спису носи датум »9 септембра 1840«.

У том Штиглицевом путопису стоји о »Биљарди« ово:⁵⁾ »Тек недавно саграђена и бијело окречена нова грађевина има по цијелом свом првом нацрту и по начину израде нешто што личи на касарну. Она је висока само један спрат, дугуљаста је и обухвата, сем Владичиних соба и сенатске дворане, станове за дванаест сенатора, преторијанских тјелохранитеља, једног дијела гвардије и послуге. У сенатској дворани, гдје се јутром одржавају савјетовања, скупљају се Владика и његови сенатори око истота огњишта на коме се јело за њих готови за вријеме дугих зимских вечери и послушкују старе јуначке пјесме, које уз пратњу гусала приказују дјела славних народних јунака, или исто тако и извјештај о новијим четовањима... Владичина соба за становање прави утисак више једног са груно укуса уређеног ратничког шатора него сједишта духовнога кнеза. Зид је украшен унаоколо галеријом свијетлог старијег и новијег оружја које је већином заплијењено од Турака и које се, вјерно старом обичају, још и дан данашњи, послије сваког четовања, доноси народном врховном поглавици; нешто ратне опреме која је једноставнија од турске опомињало је на последње дограницне сукобе на Западу. Остало покућство, почев од удобног дивана и прикладно уређеног писаћег стола, изнад кога гледа

⁵⁾ Ein Besuch auf Montenegro, str. 72, 44.

добро погођена слика Николина,⁶⁾ цара патријарха на Истоку, па све до красне сточице, скроз је израђено по најновијем укусу и тек је недавно дошло из Трста«.

1839 г. посетили су Његоша Едвард Митфорд, Хенри Лејад и Густав фон Франк. Они су нам оставили кратке описе Његошеве »Биларде« на којима се ми овдје нећемо задржавати, јер нам не пружају никакве податке који би нам послужили за рестаурацију Његошева двора.

Радо ћемо се подуже зауставити на детаљним подацима о »Биларди« од д-р Вилхелма Ебела.

Д-р Вилхелм Ебел, који је био у Црној Гори од 29 маја до 9 јуна 1841 г. саопштио нам је пуно драгоцјених података о »Биларди« и Његошевом стану: »Усред собе, у којој смо се налазили и чија су два прозора била окренута према истоку, а друга два према југу, стајао је билијар на коме су присутни наизмјенично играли. Сем тога су замјењивали два веома једноставна стола, неколико столица и три дугачке дрвене клупе читаво покућство. Једна собна врата водила су према стању коморника који је био у дограђеноме крилу, друга према ходнику, а трећа према кабинету који су додиривала поред Владичине спаваће собе која се налазила иза њега; у тим одајама био је смјештен не баш сјајан, али ипак врло укусан намјештај који се отприлике види у стану једног имућног приватног човјека. Једноставна билијарска соба имала је бијеле зидове; (зидови) других (соба) били су тапетовани. Прву је украшавало само оружје, а друге мало слика и опет оружје, али ово је (оружје) било од још много већег значаја него оно које је прије именовано пошто су то били већином побједоносни трофеји убијених или бар у најмању руку побијеђених турских паша и других високих официра. Оно (оружје) у спаваћој Владичиној соби, које је било објешено о зиду у дугачком реду, било је најскупоцјеније; међу њим је било неколико пиштоља, један љепши од другог, један ханџар, сабаља, једна од друге богатије позлаћена и на ручици опточена драгим камењем, тако да се заиста не би нашао изложен такав избор сабаља са најљепшим шарама у челик утиснутим ни код ковача мачева. . . Као нарочити украс хвалили су ми у билијарској соби више пушака турских линиских трупа које су успомена на славну борбу коју су (Црногорци) водили против њих. Баш у овој соби помињали су знакови црногорске побједи: мач, широка вјераца као појас и торба с мецима, над скадарским Махмуд пашом на то да охолост долази пред падом.⁷⁾ »С каквом се снагом Црногорци боре против својих крвних непријатеља за то је дао доказ један трофеј који је висио у соби. Једна гвоздена цијев од три албанске пушке око

⁶⁾ Руски цар Никола I.

⁷⁾ Zwölf Tage auf Montenegro, Кенигсберг, 1842, I свеска, стр. 49—50.

којих се више Црногораца чупало са више Турака, била је сломљена⁸⁾, а друге двије су биле знатно искривљене⁹⁾.

»Владичин стан је у једној веома дугачкој, уској и двоспратној кући која је са обадва своја најкрајнија дијела окренута према сјеверу и снабђена малим крилима; фасада (те куће) је обрнута према југу и има 20 до 24 прозора на сваком спрату. Њене обадвије забатне стране пружају се како напријед тако и назад до у зид који их унаоколо опкољава и који је снабђен на четири своја угла са четири мале, округле куле. Горњи дио стана протеже се позади, пружајући се дуж читаве његове дужине кроз дугачки предњи дио куће који је освијетљен многим прозорима и из кога воде врата у собе које се налазе (на лицу куће). Већ описане Владичине собе су најисточније. Иза његове спаваће собе и собе за становање слиједила је трпезарија, а иза ње соба за госте. Од станова, који су били у западној половини куће, упознао сам само двије собе у којима је становао млађи брат Владичин.¹⁰⁾ Остале поред ових, заједно са двјема у дограђеним крилима (у источном крилу боравили су првенствено коморници, а ту се, сем тога, у доњем спрату, налази садашња Владичина кухиња), као и све остале одаје које су у приземљу, били су прије свега заузели дјелимично сенатори који су Владику опкољавали, други чиновници и тјелохранитељи, а дјелимично су се у њима налазили списи Сената, мала штампарија, занатлиске справе, грађевински материјал и више других ствари које свакодневно потреба изискује¹¹⁾

Свака појединост о »Билјарди« коју је оштро око Ебелово примјетило од великога је значаја ради рестаурације Његошевог двора. Важно је истаћи овдје Ебелов опис билијарске дворане: »Усред собе, у којој смо се налазили и чија су два прозора била окренута према истоку, а друга два према југу, стајао је билијар на коме су присутни наизмјенично играли«. Шта је било са та четири прозора у билијарској сали? Њемац Густав Рац, који је много касније по смрти Његошевој био на Цетињу, прича нам о владици Раду ово: »Он је био страствени играч билијара и био је удесио највећу просторију горњег спрата (своје) палате за билијарску дворану. Још се и данас назива палата на Цетињу по билијарској дворани «il bigliardo».

⁸⁾ Ова појединост иде у прилог тврђењу Риста Драгичевића да је Његош "завршио слику **Горског вијенца**" о пребијеном цесардaru и изломљеним токама Вука Мандушића "узео из свога времена". (Чланци о Његошу, Народна књига, Цетиње, 1949, стр. 164—166).

⁹⁾ »*Mit welcher Gewalt die Montenegriner gegen ihre Todtfeinde kämpfen, davon gab eine im Zimmer hängende Trophäe Beweis. Von drei albanesischen Flinten, um die sich mehrere Montenegriner mit mehreren Tjirken im Handgemeine gerissen hatten, war ein eiserner Lauf zerbrochen und die zwei andern, bedeutend krumm gebogen*« (Zwölf Tage auf Montenegro, I sveska, str. 51).

¹⁰⁾ Овдје се мисли на Пера Томова.

¹¹⁾ Zwölf Tage auf Montenegro, I sveska, str. 57, 58.

Билијарска дворана била је историјска, јер је кнез имао обичај да у њој прима посјете и даје аудијенције. Данас је, нажалост, ова историјска билијарска дворана претворена у више соба («*Heute ist dieser historische Billardsaal leider in mehrere Zimmer umgewandelt worden...*») (Gustav, Rasch, Vom schwarzen Berge, Дрезден стр. 68, 69).

При рестаурацији Његошеве сале за билијар морају се наравно имати у виду и ове ријечи Густава Раша.

Од 29 марта до 1. априла 1842 г. био је на Цетињу тадашњи I комесар Окружног поглаварства у Сплиту Едуард Гриј ради предаје крста са брилијантима који је Његошу даровао аустријски цар Фердинанд I.

Поводом те своје посјете Његошу Гриј је написао дневник »Четири дана у Црној Гори приликом предаје крста са брилијантима који је Владици даровало Његово хесарско и краљевско Величанство («*Vier Tage in Montenegro bei Gelegenheit der Übergabe des von Seiner k. k. Majestät dem Vladika verliehenen Kreuzes in Brillianten*»), у коме је описао и »Биљарду«¹²⁾. »Нова зграда је на једном спрату са око 28 соба; чудноват је њен положај, јер је само њена страна са четири прозора окренута улици, док је њен лице са 28 прозора окренуто дворишту које је затворено једним зидом. У углу према улици, на првом спрату, је билијарска соба, а поред ње је једна друга просторија са нужником у коју се мора ићи кроз билијарску собу. Кроз њу се долази и у Владичин стан који се састоји од двије мале собе; у првој се налазе (Владичин) писаћи сто и његоз сандук с књигама, а у другој је његов кревет; обадвије су, уосталом, пристојно, али не раскошно уређене. У једној соби ове зграде станује Вуковић, у једној другој Владичин брат Перо; у двије друге живи секретар Милаковић, а по осталима су смјештени сенатори, по двојица заједно, и послуга. Билијарска је соба украшена свакојаким заплијењеним оружјем, затим простим кратким пушкама које су у Ријечи купљене, потом и са неколико врло добрих пушака Шрајберовог типа. Ту је један диван, а на столу пред истим налазе се »*Echo français*«, »*Charivari*«, „Сљверная пчела« и загребачке »Илирске новине«; очекује се »*Moniteur ottoman*«.¹³⁾

Свакако би се морао искористити приликом рестаурације »Биљарде« и овај њен опис од Едуарда Грија. Потребно је истаћи Тријевије ријечи: »У углу према улици, на првом спрату, је билијарска соба, а поред ње је једна друга просторија с нужником у коју се мора ићи кроз билијарску собу. Кроз њу се долази и у Владичин стан који се састоји од двије мале собе«. Из овога излази да је »једна друга

¹²⁾ Библиотека Археолошког музеја, Сплит (*Kreuzübergabe: Iz spisa E. von Ronse, sig. 48 g 24.*

¹³⁾ Упоредити о томе и чланак "Дневник Едуарда Грија од 7 априла 1842 г.", који је штампан у овој свесци.

просторија с нужником» раздвајала Његошев стан од дворане за билијар.

Заслужује пажњу и »Билијардин« опис од Енглеза Џон Герднера Вилкинсона. Вилкинсон је посјетио Цетиње око половине мјесеца септембра 1844 г.¹⁴⁾ Он је написао познато дјело »Далмација и Црна Гора« (Dalmatia and Montenegro, London, 1848) које је и Његош много цијенио. Он каже у том своме спису о »Билијарди« ово:

»Палата је дугачка и бијело окречена зграда, попут неке бараке, с једним јединим спратом изнад приземља, са отвореним двориштем испред и иза зграде које је опкољено зидом; на сваком углу (тога зида) има мала округла кула. Све собе гледају према дугачком ходнику на чијем се горњем крају налазе просторије самога Владике од којих је главна билијарска дворана која служи за аудијенције, као трпезарија и као обична соба за разговоре; поред ње је једна мала соба која се зове библиотека у којој има нешто књига и много лула; она је уређена више за зиму него за љето. Зидови билијарске дворане украшени су кратким пушкама и другим оружјем; на једној њеној страни има неколико савијених пушака које се чувају као успомена на црногорско јунаштво« (»The palace is a long white-washed building, of a single story over the ground floor, rather like a barrack, with an open court before and behind it, and surrounded by a wall, flanked at each corner by a small round tower. The rooms all open on a long corridor; at the upper end of which are the apartments of the Vladika himself. The principal one is the billiard-room, which serves as audience-chamber, dining-room, and ordinary parlour; and adjoining it is a smaller apartment, called the library, containing a few books, and many pipes, and furnished rather for winter than summer. The walls of the billiard-room are ornamented with rifles, and other arms; and on one side are several distorted guns, kept as a memento of Montenegrin bravery«, Sir J. Gardner Wilkinson, Dalmatia and Montenegro, London, 1848, књ. I, стр. 504).

Поред билијарске собе била је по Вилкинсону једна мала соба која се звала библиотека. Гриј нам мало прије саопшти да је постојала једна просторија између Његошева стана и билијарске дворане. Ко је у праву, Вилкинсон или Гриј? Ствар би требало наравно сада приликом рестаурације »Билијарде« на лицу мјеста провјерити.

¹⁴⁾ Габријел Ивачић, окружни коларски поглавар, поднио је 11 октобра 1844 г. један извјештај Губерничјалном претјједништву у Задру у коме стоји да је Вилкинсон истигао у Котор око средине мјесеца септембра 1844 г. »... ed il Nobile Wikelson poi non arrivò a Cattaro, che alla metà circa di Settembre, in un epoca cioè in cui i pubblici fogli parlavano già di trattative e d'intelligenze fra alcuni Commissionati Inglesi ed il Vladica« (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 291 (б. VIIа, к. X/2, 1. 1844) "пр. 16/10. 1844. 2420/п.").

Тамо негдје 1846 г. био је на Цетињу А. А. Патон. Кад је он пошао у »Биљарду«, наишао је у билијарској соби на Његошева брата Пера који је сједио на црној кожномој наслоњачи и пушио из луле. »О зидовима су висили велики портрет Петра Великога у уљаним бојама, један мањи Карађорђевић и гравуре Бајронове и Наполеснове«. Патон је ту примијетио и познати Владичин билијар. У Његошевој спаваћој соби видио је италијански кревет, црни кожни диван, тоалетни сто и велики гвоздени сандук. Изнад сандука су се налазиле и неке друге потребне ствари. Ту је био и дуг ред чивилука за сабље и напуњене пиштоље међу којима је била и скупопцјена Карађорђева сабља. Покрај Његошева кревета висила је, привезана на врпци, једна медаља на којој су били отиснути стари црногорски грб, двоглави орао и лав с натписом: »Вјера, слобода за храброст«.

Researches on the Danube and the Adriatic, Лајпциг 1861, књ. I, стр. 184, 185).

Као што се могло примијетити из наших досадашњих излагања, дворана за билијар у Његошевој »Биљарди« највише је привлачила странце који су посјећивали Цетиње и они су се на њеном опису најдуже задржавали. У својим описима »Биљарде« они су додуше овлаш додиривали и Његошеву спаваћу собу која је правила утисак »више једног са пуно укуса уређеног ратничког шатора него сједишта духовнога кнеза« и чији су зидови били унаоколо украшени »галеријом свијетлог старијег и новијег оружја које је било већином заплијењено од Турака«. У њој су примјећивали »удобан диван и прикладно уређени писаћи сто«, изнад кога је гледала »добро погођена слика Николина«. Једноме Енглезу и једној Енглескињи, који су посјетили Цетиње новембра мјесеца 1843 г., пао је у очи у Његошевој соби за спавање »један орман, који је садржавао предмете достојне да привуку једног пашу на Цетиње. Руски ордени и бурмутице без броја, искићене најодабранијим бриљантима; поклони аустријских царева од необичне вредности; успомена — две од саксонског краља« (Српски књижевни гласник, 1912, књ. XXIX, број 7, стр. 517). Патон нам је ипак саопштио највише ствари из Његошеве собе за спавање.

Ради висине зида са одбранбеним кулама, који је био око »Биљарде«, потребно је овдје навести и опис »Биљарде« од Паића и Шерба који су, по свој прилици, били у Црној Гори 1846 г.: »Митрополитова палата је у новом стилу добро саграђена зграда; она је дугачка, има један спрат са тридесет прозора: на обадвије њене фасаде направљена су дворишта помоћу зидова који су високи два хвата; на њихова четири угла постављене су куле за одбрану са пушкарницама; у једном дворишту налазе се четири топа који су од Турака заплијењени... Једно одјељење зграде отворено је за разоноду; ту се налазе библиотека и билијар. Вечерња забава протеже се обично до поноћи; за вријеме ратничких причања и других приповиједања и разговора стално се пуши из дугачких лула и непрестано се послу-

жује кава. Послије вечерњих забава владар има често обичај да се шета у друштву својих повјереника« (*Cernagora. Eine umfassende Schilderung des Landes und der Bewohner*, II издање. Загреб 1851, стр. 39 и 144).

И Јаков Ђудина, који је стајао »у непосредној вези« с Његошем и који је »у више махова посјеђивао« Цетиње, говори у своме опису »Биљарде« и о висини зида који ју је окруживао: »Насупрот староме манастиру покојни Владика је саградио мали владичански двор са једним спратом и са фасадом од 30 прозора. Зидови који су високи 12 стопа затварају његова дворишта; у угловима ових (дворишта) саграђене су куле за одбрану са отворима за ватрено оружје. У једном овом дворишту стоје четири црногорска топа као плијен отет Турцима. Владика станује у овој кући. Такође и министар¹⁵⁾ и витез Милаковић, ађутант Медаковић, један дио сенатора, перјаници и послуга боравили су у овој новој згради која је опскрбљена свим потребним (претседник Сената, брат Владичин, живио је у старом манастиру. Овдје је покућство било донесено из Трста. Кнежев стан био је намјештен са врло добрим укусом. Над писаћим столом видјела се слика руског цара Николе. Овдје се налази и Владичина библиотека и билијарска дворана. (Владика) је био велики љубитељ (билијара) и знао је да га игра одлично...«¹⁶⁾

Прве половине мјесеца октобра 1850¹⁷⁾ г. посјетио је Црну Гору њемачки путописац Јохан Георг Кол (Kohl) који је 1851 г. издао у Дрездену своје дјело »Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro«. Тај његов спис се састоји од два дијела. У првом дијелу Кол говори врло симпатично и с доста разумијевања о Црногорцима; он нам ту саопштава и пуно драгоцјених података из живота Владичиног. Из тога његова путописа ми овдје доносимо оно што се односи на Владичину »Биљарду« и на Владичин стан: »Још нешто даље и већ скоро сасвим у равној долини стрчи дугуљаста велика кућа у којој лично Владика станује. Све је ово опасно прилично високим зидовима, који, сем тога, опкољавају још и пространа дворишта« (*Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, I дио, стр. 296). За Његошев стан каже Кол ово: Владика »сам има за становање у свом манастиру¹⁸⁾ не више него три собе које се налазе једна поред друге, прво, именовану, нешто мало овећу билијарску собу, чији су зидови

¹⁵⁾ Димитрије Милаковић, дугогодишњи Његошев секретар.

¹⁶⁾ *Osservatore Dalmato, Zadar, 1851, brojevi 191, 192, 193, 194.*

¹⁷⁾ Кол нам прича у предговору свога путописа »Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro« да је 1850 г. пропутовао Истру, Далмацију и Црну Гору. Окружни которски поглавар Павле Решетар обавијестио је Губернијално претседништво у Задру 12 октобра 1850 г. да је Кол 4 октобра 1850 г. у друштву са још неколицином, стигао у Котор (Задар, Државни архив, Списак Намјесничтва за Далмацију 360 (6. XII, к. X/2, 1. 1850) "бр. 16/10. 1850. 1920/п."

¹⁸⁾ Наравно овдје мисли Кол на "Биљарду", а не на Манастир, јер Његош није живио у Манастиру откако је саградио "Биљарду".

украшени оружјем и портретом Наполеоновим, лорда Бајрона, садашњег краља Саксонске и једном великом старом сликом у уљаним бојама Петра Великога, која је унеколико потамњела, друго једну малу собу, у којој је већи дио његове библиотеке (један мали ормар стоји и у билијарској соби), и у којој је, осим тога, висило још оружја, а у којој је и сад било објешено, ради сушења, неколико гроздова и других лијепих плодова, најзад, своју спаваћу собу са једним врло прикладним креветом, израђеним на италијански начин, и са портретом рускога цара Николе на коњу који је направљен по Кригеру... У билијарској соби била је с једне стране билијара, код улазних врата, једна дугачка клупа, на којој су сједјели сенатори и перјаници; с друге стране билијара налазио се мали диван на коме је Владика сједио; испод његових нога био је мали ћилим» (Ibid., стр. 298 и 299).

То би били описи »Биљарде« и Његошева стана страних путописаца од 1839 г. до 1851 г. до којих смо могли досад да дођемо.

*

До појаве књиге Вука Караџића »Црна Гора и Црногорци« (1837) Црногорци су приказивани »као дивљи и варварски народ«. Ишло се на Западу тако далеко да се тврдило да ће Црногорци странце »живе испећи и појести кад међу њих дођу«. Тако су се странци устручавали да долазе у посјете Црној Гори. 1833 г. стиже у Црну Гору саксонски краљ Фидрих Аугуст с великом пратњом. Иза њега посјећују Црну Гору разни њемачки, енглески, француски и други страни научници и путописци. Његош им у »Биљарди« ставља на располагање собе за преноћиште »које су могле да важе и у Паризу и у Лондону као најљепше собе за спавање«, једе с њима за истим столом најбоља и најукуснија јела са свим могућим посланицама и пије у изобиљу шампања и разних страних десертних вина, игра билијара, макао и друге разне игре, с њима јаше по Цетињском Пољу и разговара француски, руски, италијански и њемачки. Било је међу тим странцима понеких који за тренутак нијесу знали да ли се налазе пред господарем Црне Горе или »на прагу неког модерног салона« кад их је Његош у »Биљарди« поздравио добродошлицом на француском језику и који су одмах увидјели да су Которани били у праву кад су, тврдили да се »садашњи Владика Црне Горе не би стидио да уђе у париски салон«. Неки су пак изјављивали да би најпросвећенији народи признали Његоша за свога владара. Њемачки путописац Јохан Георг Кол био је увјерен »да многи њемачки кнезови« немају као Његош »одмах при руци различита средства која су неопходна да би неког високог госта на сличан начин примили и одали му поштовање«.

Тако су странци, захваљујући Његошевој љепоти, огромној интелигенцији, његовој култури, његовим неодољивим дражима и његовој »Биљарди«, проносили по свијету славу Црне Горе.

»Биљарда« није била, као дворови других ондашњих европских владара, палата у којим су се мирним зидовима кнежевске свечаности једна за другом одвијале, него »отворени ратнички логор у немирним ратним временима, зборно мјесто ратника и војсковођа који се савјетују свакога тренутка послје сваке важне вијести«. Она је у исто вријеме била и Његошево мјесто разоноде и свих оних који су у њој живјели. Скоро сваке вечери скупљали су се око Његоша у »Биљарди« сенатори, капетани, перјаници и други Црногорци, међу којима је било и »слијепих гуслара« (*»et même les poètes aveugles«*). Његош их је нагонио да пјевају уз гусле. »Ту се пјеваху«, по причању Медаковићевом, »само јуначке пјесме«, а послје тога су се разговарали »како је који учинио јунаштво«, хвалили су добре јунаке, а кудили су оне »који се нијесу држали јуначки«. Овакве забаве трајале су »до поноћи, а и до једног сата послје поноћи«. Те пјесме, пјеване у »Биљарди«, биле су свакако главни извор Његошевог »Горског вијенца« и »Шћепана Малог«. Оне најљепше штампане су по изјавама Сипријана Робера, у »Грлици«. Бесумње, и већи дио пјесама у »Огледалу српском« морао је бити отпјевао у »Биљарди«, а по томе су гуслари вођени писару да би он пјесме ставио на хартију.

Не смијемо, наравно, сметнути с ума ни личности које су окружавале Његоша у »Биљарди« или које су к њему из иностранства долазиле. Оне су морале да позајмљују своје особине лицима из Његошевог пјесништва. Понеки од тих слијепих гуслара који је пјевао јуначке пјесме у »Биљарди« могао је да инспирише Његоша за игумана Стефана из »Горског вијенца«. Могао је Његош да има у виду стварајући игумана Стефана, и Енглеза Јакова Холмана. Холман је био слијеп на обадва ока и више година је путовао по Европи. Коњем јула 1844 г. стигао је у Котор, а затим је пошао Његошу на Цетиње гдје је остао пет-шест дана.

И поједини трофеји из »Биљарде« могли су да покрену Његошеву машту за неке сцене из његових дјела. Ко се не би сјетио последње сцене из »Горског вијенца« о Вуку Мандушићу и његовом пребијеном цефердару и изломљеним токама кад сазна да се у »Биљарди« чувала за вријеме Његошево једна пребијена албанска пушка око које су се чупали Црногорци с Турцима у крвавом једном окршају! И зар није Његош испјевао химну »Сабљи бесмртнога војда (књаза) Карађорђија«, коју је чувао у просторијама своје »Биљарде«. И она четири топа који су се налазили у дворишту »Биљарде«, а које су Црногорци били отели од Турака, оставили су извјесни траг у Његошевом пјесништву.

Медаковић износи да у »Биљарди« Његош »имађаше вазда по једног од писмених људи, који му читаше руске књиге, а по кад и кад и талијанске — а то слушааше владика пажљиво, па кад примијети штогађ важнога, рећи ће: »Забилежи то«.

Тако се Његош у »Биљарди« напајао и страним пјесништвом.

Услови за усавршавање били су за Његоша у »Биљарди« много повољнији него у Цетињском манастиру. Чим је »Биљарда« била готова, сигурно је да је у њој Антид Жом наставио да поучава Његоша из француског језика. Доцније ће Данило Кокотовић да Његошу у »Биљарди« предаје њемачки језик и да га учи да црта топографске карте и да слика. У »Биљарди« је Његош учио с Милорадом Медакловићем италијански језик.

Треба овдје још истаћи да је Његош написао у »Биљарди« своја најглавнија дјела »Горски вијенац«, »Лучу микрокозма« и »Шћепана Малог«, а и многе друге омање пјесме. У »Биљарди« су настала и многобројна његова писма од 1838 г. до 1851 г. која дају јасну слику његовог времена.

Из свега овога произлази да је »Биљарда« одиграла важну улогу у политичком и књижевном раду Његошевом.¹⁹⁾

Ј. Миловић

---

¹⁹⁾ О "Рестаурацији Његошеве Биљарде" писао је Милутин П. Пламенац ("Побједа" од 11 фебруара 1951 г.).